

Duitsland als laboratorium voor de toekomst?

Jan Mertens

Met het project van de Energiewende kiest Duitsland voor een totale omschakeling van het energiesysteem. Wat er in dat land de volgende jaren staat te gebeuren is bijzonder boeiend en nuttig voor alle landen die ook een transitie voorbereiden. Kan Duitsland een future lab worden van de duurzame ontwikkeling van de 21ste eeuw? Twee recente boeken geven antwoorden door de verschillen bloot te leggen tussen visies op wat die duurzame ontwikkeling dan wel zou moeten zijn. Een verdere depolitisering van dit concept lijkt alleszins niet de goede weg te zijn...

Het boek *Future Lab Germany* stelt zich met zo'n titel meteen een ambitieus doel. Het project van de *Energiewende* is op zich een bijzonder indrukwekkend verhaal van structurele verandering. Volledig stoppen met kernenergie en overschakelen naar een klimaatneutraal energiesysteem binnen een beperkt aantal jaren is een immense opgave. Hoe een en ander zal verlopen, wordt een bijzonder boeiende leerervaring. (Hopelijk worden de hoge ambities niet teruggeschroefd na de Bondsdagverkiezingen van najaar 2013.) Alleen al daarom kan men Duitsland als een *future lab* beschouwen. (Het is moeilijk om bij dat concept niet even stiekem te denken aan Dr. Bunsen Honeydew van het Muppetlab, 'where the future is being made today'...) Een dergelijke energietransitie opzetten is een maatschappelijk leerproces en is tegelijk ook een leerproces voor alle andere landen. Er zal met veel interesse gekeken worden naar de ervaringen in Duitsland de volgende jaren. In die zin is Duitsland een voortrekker. De *Energiewende* was een politieke beslissing, mee het resultaat van een lange traditie van maatschappelijk debat en protest. (Het niveau van het energiedebat in Duitsland, dat blijkt ook wel uit dit boek, blijft trouwens iets waar we onder meer in ons land jaloers op kunnen zijn...)

Tegelijk is er een probleem met het opzet van het boek. Misschien klinkt er regelmatig net iets te veel zelfbewustzijn over de rol van 'voorbeeld voor de wereld', en soms is dat een beetje hinderlijk. Soms impliciet en soms expliciet wordt de *Energiewende* te gemakkelijk gelijkgesteld met een omvattend project van duurzame ontwikkeling, en dat is wel wat problematisch. De *Energiewende* wordt gekaderd als de belangrijkste Duitse bijdrage aan de mondiale duurzame ontwikkeling, en daarbij wordt duurzame ontwikkeling uiteindelijk vrij eenzijdig ingevuld als een project van technologische innovatie. Er is nauwelijks aandacht voor de sociale dimensie van duurzame ontwikkeling, en in de feiten is er ook een sterke legitimatie van het Duitse overheidsbeleid. Als de begrippen *Energiewende* en 'duurzame ontwikkeling' volledig inwisselbaar zijn, zou men dat kunnen zien als een verdere depolitisering en neutralisering van het concept 'duurzame ontwikkeling'. Dat is op zich jammer, het is ook een gemiste kans om met een kritische blik en vanuit een meer politiek concept naar het fascinerende project van de *Energiewende* te kijken. Net omdat het hier ook zou moeten gaan om een echt maatschappelijk leerproces dat tot sociale innovatie zou moeten leiden, en dat ook oog zou moeten hebben voor de structurele oorzaken van de ecologische crisis, is zo'n kritische blik erg nodig.

Dat dit boek tegelijk een huldeboek is voor Klaus Töpfer maakt het niet echt gemakkelijker. Klaus Töpfer is een voormalig federaal milieuminister, was een aantal jaren hoofd van UNEP, en was ook lid van de ethische commissie die de basis legde voor de regeringsbeslissing tot de kernuitstap. Een aantal stukken in het boek zijn vooral te zien als een eerbetoon aan Töpfer en gaan niet echt diep in op de kwestie van het *future lab*.

Het inleidend artikel van Günther Bachmann, van de Duitse Raad voor Duurzame Ontwikkeling, stelt nochtans enkele interessante vragen. Het verband wordt gelegd met de groeidiscussie, hier vertaald als de omgang met 'verzadigde markten'. Bachmann stelt dat er geen duurzaam geluk te vinden is in enkel consumptie. Er is dan ook nood aan een cultuur waarin er ruimte is voor een nieuw soort maatschappelijke dialoog en waarin wordt gewerkt met visionaire streefbeelden. Enkele stukken in het boek gaan door op die vragen. Zo is er een interessant artikel van Eckard Mix en Harald Preissler over de rol van maatschappelijke utopieën. Het stelt dat we voor een echt *future lab* ook nood hebben aan een andere manier van debatteren, om zo te komen tot een verandering van de ingesloten culturele patronen. In een aantal andere stukken wordt er weinig of niet op die relevante vragen ingegaan. Regelmatig wordt wel herhaald waarom Duitsland van duurzaamheid een soort keurmerk moet maken. *Made in Germany* zou dan gelijkstaan met duurzame kwaliteit, en zou zo ook een interessante economische strategie zijn voor het positioneren van het land op de wereldmarkt. Meer inhoudelijk, maar ook erg teleurstellend, is het stuk van Ralf Fücks van de groene Heinrich Böll Stiftung. Zoals geweten pleit Fücks al een tijd voor een vorm van 'smart growth'. Aan de basis van dat pleidooi ligt een principiële keuze voor een vorm van ecologische modernisering, maar vooral strategische argumenten die in wezen met psychologie te maken hebben. Het is spijtig om te zeggen, maar zijn verhaal komt neer op een intellectueel geornamenteerde vorm van wishful thinking. Dat we voor de maatschappelijke stabiliteit, ook in crisistijden, mensen het 'geloof' op verdere groei niet mogen ontzeggen, daar is iets voor te zeggen. Dat we dan alle fundamentele kritiek kunnen wegvegen met het 'geloof' dat absolute ontkoppeling tussen economische ontwikkeling en ecologische impact mogelijk is, dat is te simpel. Er zijn tot nog toe geen bewijzen dat absolute ontkoppeling mogelijk is, en die vaststelling blijven minimaliseren of verbloemen is niet echt wat we nodig hebben. En dat net omwille van de immense sociale repercussies van het ontkennen van de ernst van de ecologische crisis. Het is interessant dat verderop in het boek iemand verwijst naar een citaat van Einstein die stelde dat je problemen niet kunt oplossen met een denkwijze die die problemen net veroorzaakte. Iets meer kritische afstand tegenover de interne contradicties van het geloof in de ecologische modernisering zou dit boek goed gedaan hebben, zeker als men van duurzame ontwikkeling opnieuw een meer wervend en ook politiek concept wil maken.

Want ook dat valt op bij het lezen van zowat alle stukken in het boek. Dat de sociale dimensie van het verhaal zowat volledig ontbreekt. En dat is merkwaardig. Zelfs als men enkel over de *Energiewende* spreekt, is bijvoorbeeld de vraag of de ongelijkheid tussen rijk en arm wordt versterkt of verminderd door de voorziene beleidsmaatregelen een cruciale kwestie. En zeker als men spreekt over het ruimere concept duurzame ontwikkeling, waarvan de sociale dimensie integraal deel uitmaakt, dan kan men niet om deze vragen heen. De energietransitie organiseren zonder te kijken naar de 'drivers' van onze huidige energieconsumptie is niet zo slim. Als je dat wel doet, kom je onherroepelijk bij onze consumptiepatronen uit en bij hun culturele wortels. Alleen met een ruimere visie op duurzame ontwikkeling, die dus ook meer gepolitiseerd is,

kan men daarop structurele antwoorden geven. Ecologische duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid zijn elkaars voorwaarden. Een stelsel van sociale bescherming kan op termijn alleen houdbaar zijn als het steunt op een ecologisch duurzame economie. En omgekeerd zullen we enkel greep krijgen op de nefaste statusconsumptie als we de ongelijkheid verminderen. Een grote transitie als de *Energiewende* organiseren betekent ook dat je bewust kiest voor maatschappelijk leren en sociale innovatie, en dat kan niet zonder volwaardige aandacht voor de sociale verhoudingen. Als Duitsland zich aan de wereld wil presenteren als de kampioen van de duurzame ontwikkeling, dan kunnen vragen als de arbeidsmarktorganisatie of het armoedebeleid niet buiten beeld blijven. In die context is het artikel van Sun-Jin Yun uit Zuid-Korea interessant. Ze bevestigt dat er wordt opgekeken naar de prestaties van Duitsland en gelooft ook in de voorbeeldkracht ervan. Maar tegelijk geeft ze kritiek op het programma voor een 'groene economie' zoals dat in haar land wordt uitgevoerd. Voor dat programma krijgt Zuid-Korea internationaal veel lof, maar in de feiten heeft het meer met *greenwashing* te maken en komt het neer op het uitschakelen van instrumenten die moesten instaan voor een bredere benadering vanuit duurzame ontwikkeling. Ze raadt Duitsland aan ideeën van groene economie samen met sociale elementen te integreren in een concept van duurzame ontwikkeling dat ook oog heeft voor mondiale duurzaamheid.

Future Lab Germany is zeker een interessant boek. Hoewel niet alle bijdragen even sterk zijn, is het boeiend te zien hoe het project van de Duitse *Energiewende* een aanzet kan zijn voor een diepgaand debat over een duurzame toekomst. Daarbij kunnen echter meer fundamentele vragen niet uit de weg gegaan worden. Die hebben te maken met de invulling van het concept duurzame ontwikkeling, ofwel als een (smal) gedepoliteerd mainstreamproject van technologische innovatie dat uitgaat van de keuze voor ecologische modernisering, ofwel van een breed en meer gepoliteerd meerdimensioneel concept van duurzame ontwikkeling dat bewust een kritische afstand houdt van het gangbare beleid en het geloof in de groeilogica.

Het is in die zin interessant nog kort te verwijzen naar een ander recent Duits boek over duurzame ontwikkeling, *Perspektiven einer nachhaltigen Entwicklung*. Hoewel het opzet van het boek anders is, is het toch nuttig de twee boeken naast elkaar te leggen. Harald Welzer en Klaus Wiegandt kiezen voor een meer kritisch uitgangspunt. Aan de auteurs van de stukken in het boek werd gevraagd te beschrijven hoe een duurzame wereld eruit zou kunnen zien in 2050. (Ook in *Future Lab Germany* is een reeks vooruitblikken naar 2050 opgenomen, maar veel minder uitgewerkt.) De opgave voor de auteurs was om enerzijds echt uit te gaan van de werkelijke omvang van de ecologische crisis, en anderzijds aantrekkelijke streefbeelden te formuleren voor 2050. Het is de overtuiging van Harald Welzer (die onlangs nog te gast was op *Het Groene Boek*) dat 'doemcommunicatie' niet zal helpen om snelle maatschappelijke verandering op gang te brengen. Als we werkelijk willen veranderen, zullen we ook de 'materiële, institutionele en mentale infrastructuur' van onze samenleving moeten aanpakken. En dus komen we terecht bij een ruimere en ook culturele benadering. Dat wordt dan een vorm van duurzame ontwikkeling die meer een 'postgroeidenken' is, en zo ook een meer politieke invulling terugwint.

De stukken in dit boek gaan in veel gevallen uit van een benadering 'voorbij' het gangbare groeidenken en ze hebben niets te maken met de gemakkelijke karikatuur die Ralf Fücks van deze benadering maakt. Zo is er een erg boeiend en uitdagend stuk

van Stephan Rammler met een heel concrete visie op een duurzaam mobiliteitsstelsel in 2050. Gerhard Scherhorn beschrijft de contouren van een model van duurzame ontwikkeling dat het groeidenken achter zich heeft gelaten en onder meer kiest voor een ander model van welvaart en voor een aanpak van de ongelijkheid. Niko Paech neemt uitdrukkelijk afstand van de ecologische modernisering in zijn pleidooi voor een post-groei-economie. Hans Diefenbacher geeft een zeer interessante beschouwing over hoe arbeid eruit zou kunnen zien in een wereld voorbij de groei. Hoe gaan we arbeid organiseren in een economie die radicaal heeft gekozen voor kleinere regionale kringlopen in plaats van een geglobaliseerde markt? Dieter Birnbacher gaat dieper in op de klimaatverandering als rechtvaardigheidsprobleem en geeft een aanzet voor de invulling van het begrip verantwoordelijkheid.

Zoals gezegd kan men de twee boeken niet zomaar naast elkaar zetten, hun opzet is verschillend. Toch is het tekenend dat onderliggend aan die boeken ook twee visies op duurzame ontwikkeling te onderkennen zijn. Als duurzame ontwikkeling wordt herleid tot technologische innovatie, dan kan het gemakkelijk een gedepolitiseerde legitimatie worden van het gangbaar beleid. Daarmee verliest het concept ook zijn kritische distantie. Kiezen voor een meer gepolitiseerde en kritische invulling geeft meer mogelijkheden om het concept opnieuw wervend en relevant te maken. Nadenken over een stabiele duurzame en rechtvaardige maatschappij voorbij het groeiparadigma is een dringende noodzaak. En daar hebben we een open maatschappelijk debat voor nodig, met alle sociale groepen, met aandacht voor de verschillende dimensies (ecologisch, sociaal en economisch), in het volle besef van de werkelijke omvang van de ecologische crisis, in een kritische en participatieve dialoog, en over de contouren van een houdbaar, goed en waardig leven voor iedereen. En zou dat geen goede eigentijdse definitie kunnen zijn van wat duurzame ontwikkeling is?

Bio

Jan Mertens is beleidsmedewerker voor de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling en behoort tot de redactieraad van Oikos.

- Bachmann, G. and Engelke, L. (Eds.), *Future Lab Germany. Innovations for tomorrow's world*. Hamburg, Murmann Verlag GmbH, 2013, 288 p.
- Welzer, H. und Wiegandt, K. (Hrsg.), *Perspektiven einer nachhaltigen Entwicklung. Wie sieht die Welt in Jahr 2050 aus?* Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 2011, 341 p.